

Andrzej Bessert

Szkoła Główna Gospodarstwa Wiejskiego w Warszawie

PROCESY KONCENTRACJI PRODUKCJI W POLSKIM PRZEMYSŁE CUKROWNICZYM

CONCENTRATION PROCESSES IN POLISH SUGAR INDUSTRY

Słowa kluczowe: procesy koncentracji, polski przemysł cukrowniczy

Key words: production concentration process, polish sugar industry

Synopsis. Przedstawiono przebieg procesów koncentracji produkcji cukru w polskim przemyśle cukrowniczym na tle największych producentów w UE.

Wstęp

Istniejący od 1968 r. w Unii Europejskiej system regulacji rynku cukru ma na celu zapewnienie opłacalności produkcji cukru i buraków cukrowych. Ograniczenie napływu na rynek wewnętrzny znacznie tańszego cukru produkowanego z trzciny cukrowej jest możliwe dzięki ustalaniu wysokich ceł zaporowych. Opracowany system regulacji pozwala na stabilizację sytuacji na rynku, tzn. dostosowanie podaży cukru do zapotrzebowania na ten produkt przy utrzymaniu wysokiej ceny producenta, która wg szacunków Komisji Europejskiej na rynku wewnętrznym „starych” krajów UE przewyższa obecnie cenę interwencyjną o 15% i wynosi ok. 725 euro/t [Chudoba 2004]. Suma ustalonej ilości kwot A i B cukru odpowiada zapotrzebowaniu na ten produkt w UE oraz stanowi rezerwę przeznaczoną na zaspokojenie potrzeb konsumpcyjnych. Może być sprzedana bezpośrednio na rynku wewnętrznym lub wyeksportowana poza granice UE z zastosowaniem dopłat. Wyprodukowana ilość cukru ponad kwoty A i B, określana jest mianem kwoty C, musi być wyeksportowana bez zastosowania dopłat, co w związku z niskimi cenami cukru na rynku światowym, czyni zazwyczaj produkcję cukru ponad sumę kwot A i B nieopłacalną.

Kwotowanie produkcji cukru na rynku unijnym, administracyjne ustalanie cen buraka cukrowego oraz ceny interwencyjnej na cukier przy uwzględnieniu marży przetwórczej dla producentów cukru oraz ograniczone możliwości konkurencji na rynku światowym powodują, że jednym z głównych sposobów zwiększania efektywności przedsiębiorstw jest koncentracja produkcji. Koncentracja – rozbudowa i łącznie jednostek organizacyjnych związane ze zwiększeniem skali produkcji, sprzyja obniżaniu kosztów produkcji dzięki efektowi skali, zwiększaniu stopnia wykorzystania nowej techniki i możliwości daleko posuniętej specjalizacji [Encyklopedia... 1981]. Celem artykułu jest ocena stopnia koncentracji w polskim przemyśle cukrowniczym w stosunku do wiodących producentów unijnych.

Stan koncentracji w polskim przemyśle cukrowniczym na tle największych producentów w UE

Polska jest jednym z największych producentów cukru w Europie. W UE 25 wyższy poziom produkcji (ok. 2-krotnie) odnotowują tylko Francja i Niemcy. Należy nadmienić, że te dwa kraje produkowały aż 50% cukru na terenie byłej „15-stki”. Z krajów, które przystąpiły do UE w 2004 r. na drugim miejscu uplasowały się Czechy z produkcją ok. 3-krotnie mniejszą (średnio 2001-2003 – 596 tys. t) niż Polska. Znaczenie przyjętych do analizy krajów produkujących cukier przedstawiono w tabeli 1.

Tabela 1. Wielkość produkcji cukru białego w Polsce na tle największych producentów w UE w latach 1994-2003

Wyszczególnienie	1994		1999		2002		2003	
	produkcja [tys. t]	udział [%]	produkcja [tys. t]	udział [%]	produkcja [tys. t]	udział [%]	produkcja [tys. t]	udział [%]
UE 15	15 397	100	17 944	100	17 242	100	15 177	100
w tym:								
Francja	4 015	26	4 522	25	4 697	27	3 968	26
Niemcy	3 651	24	4 380	24	4 023	23	3 743	25
Wielka Brytania	1 261	8	1 548	9	1 430	8	1 368	9
Włochy	1 492	10	1 705	10	1 409	8	900	6
Polska*	1 372	9	1 806	10	2 018	12	1 948	13

* dla Polski w kolumnach „udział” podano stosunek produkcji cukru w Polsce do sumy produkcji w UE 15.
Źródło: CEFS, „Informator” Instytut Przemysłu Cukrowniczego, obliczenia własne.

W latach 1994-2003 ilość wyprodukowanego cukru przypadająca na cukrownię w UE-15 (tab. 2) zwiększyła się z 87 do ok. 120 tys. t. W związku z limitowaniem produkcji i podziałem kwoty A i B między kraje członkowskie, a następnie między producentów cukru w poszczególnych państwach tak znaczący postęp mógł zostać osiągnięty przez zmniejszenie liczby cukrowni (tab. 3) i skupianie produkcji w zakładach większych, lepiej zlokalizowanych w stosunku do bazy surowcowej i rynków zbytu. W 2003 r. liczba cukrowni w UE-15 stanowiła 38% stanu z roku 1972 (tab. 3). W tym czasie w Polsce następowały niewielkie zmiany. W kampanii 1972/1973 i 2001/2002 istniało 76 cukrowni, przy czym 5 z nich prowadziło tzw. kampanię jednodobową w celu uzyskania limitu produkcji na następny rok.

Polskie cukrownie pod względem wielkości produkcji od przodujących krajów dzieli bardzo duży dystans. Pomimo obserwowanej tendencji wzrostowej, średnia ilość cukru wyprodukowanego przez cukrownię jest ok. 3,5-krotnie niższa. Również biorąc pod uwagę ilość przerabianego surowca w tonach/dobę przypadającą na cukrownię różnica jest znacząca. Średnio cukrownia w UE-15 jest 3-krotnie większa i przerabia ponad 9 tys. ton/dobę (rys. 1).

Wykorzystanie nowoczesnych technologii, odpowiednia organizacja skupu surowca,

Tabela 2. Przeciętna produkcja cukru w przeliczeniu na cukrownię w wybranych krajach UE w latach 1994-2003

Produkcja cukru/ cukrownię [tys. t]	1994	1999	2002	2003
UE	87	120	129	119
w tym:				
Francja	87	122	138	124
Niemcy	87	137	144	139
Wielka Brytania	140	172	238	228
Włochy	65	78	70	47
Polska*	18	25	31	34

* dla Polski w przeliczeniu nie uwzględniono cukrowni nie produkujących i prowadzących kampanię poniżej 3 dob.
Źródło: jak w tabeli 1.

automatyzacja procesu produkcji oraz centralizacja zaopatrzenia w materiały i sprzedaży cukru w obrębie poszczególnych producentów zazwyczaj skupiających większą liczbę cukrowni, pozwoliło ograniczyć rozmiary zatrudnienia. W trakcie kampanii 2002/2003 we Francji na cukrownię przypadało 234 pracowników, w Niemczech – 251, a w Polsce – 392 (w Polsce łączną liczbę pracowników przeliczono na 1 cukrownię aktywną, pomijając 6 cukrowni nie produkujących w tym roku). W okresie poza kampanijnym liczba zatrudnionych kształtowała się odpowiednio 150, 229, 216 [obliczenia własne na podstawie danych CEFS, dla Polski – Rybski 2005]. Większa różnica w poziomie zatrudnienia w trakcie kampanii i poza nią w Polsce niż w pozostałych krajach spowodowana jest głównie organizacją systemu odbioru surowca od plantatorów. Pomimo ogromnego postępu pod tym względem jaki miał miejsce w ostatnich latach w Polsce, w postaci zwiększania udziału skupu buraków cukrowych na placu fabrycznym i jego automatyzacji, nadal część surowca jest dostarczana do terenowych punktów odbioru, co powoduje konieczność zatrudniania dodatkowych pracowników do ich obsługi. Podstawową miarą obrazującą wydajność pracowników jest produkcja cukru na 1 zatrudnionego. Wartość tego wskaźnika w Polsce w roku 2002/2003 obliczona dla wielkości zatrudnienia podczas kampanii wynosiła 80 t/1 zatrudnionego i była blisko sześciokrotnie niższa niż średnio w UE i ok. 7-krotnie niższa niż we Francji i Niemczech. Przedstawione dotychczas wielkości charakteryzujące cukrownie krajów produkujących największe ilości cukru w UE wskazują na ogromny dystans polskiego cukrownictwa w stosunku do krajów przodujących, jak Francja czy Niemcy, zarówno pod względem skali produkcji, jak i automatyzacji procesu produkcji (który przejawia się m.in. w znacznie większej wydajności pracy).

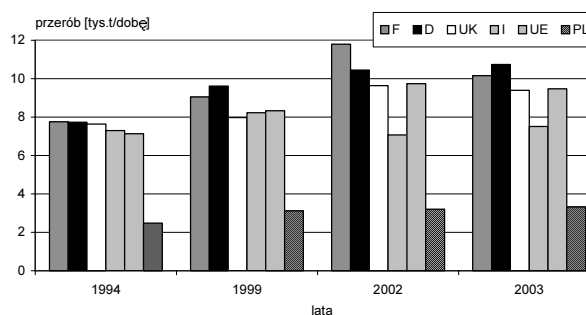
Tabela 3. Dynamika zmian liczby cukrowni w wybranych krajach UE w latach 1972-2003

Wyszczególnienie	1972	1982	1994	1999	2002	2003
UE 15	335	267	177	150	134	128
w tym:						
Francja	78	62	46	37	34	32
Niemcy*	56	48	42	32	28	27
Wielka Brytania	23	17	9	9	6	6
Włochy	59	39	23	22	20	19
Polska**	76	79	78	73	65	57

* w latach 1972 i 1982 bez byłego NRD.

** w latach 1999-2003 pominięto cukrownie nie produkujące oraz prowadzące kampanię poniżej 3 dób w celu utrzymania limitu produkcji.

Źródło: jak w tabeli 1.

Rysunek 1. Średni przerób dobowy w przeliczeniu na cukrownię w wybranych krajach UE

Źródło: jak w tabeli 1.

Koncentracja produkcji w polskim przemyśle cukrowniczym w latach 1990-2004

Do końca lat 80-tych cukrownie w Polsce były zgrupowane w 13 wielozakładowych przedsiębiorstwach, których działalność koordynowało Zrzeszenie Przedsiębiorstw Przemysłu Cukrowniczego „Cukropol”. W realiach gospodarki centralnie planowanej uwagę skupiano na realizacji ogólnie narzuconych planów produkcyjnych, przywiązując mniejszą uwagę do racjonalizacji produkcji. Od 1 marca 1990 r. 78 istniejących w Polsce cukrowni uzyskało status

samodzielnym przedsiębiorstw, osobowość prawną i pełną samodzielność ekonomiczną. W 1995 r. działalności zaprzestały dwie z nich, natomiast pozostałe 76 cukrowni prowadziło produkcję do kampanii 2001/2002. Należy wspomnieć, że 3 cukrownie należące do inwestora zagranicznego w okresie 1998-2000 prowadziły kampanie trwające poniżej 3 dób w celu uzyskania limitu produkcji. W kampanii 2001/2002 do nich dołączyły następne 2 cukrownie. W latach 2002-2004 wyłączono z produkcji odpowiednio kolejnych 6, 8 i 14 cukrowni. Ustawa z 1994 r. o regulacji rynku cukru i przekształceniach własnościowych w przemyśle cukrowniczym [Dz. U. nr 98, poz. 473] obowiązująca do 2001 r., uzależniając przyznanie limitu od średnioważonego przerobu dobowego buraków i wydajności cukru z ostatnich trzech kampanii, przy założeniu jednakowej długości kampanii we wszystkich cukrowniach, ograniczała możliwości restrukturyzacji ilościowej cukrowni w obrębie poszczególnych grup właścicielskich. W celu utrzymania wielkości limitu producenci decydowali się na prowadzenie kampanii we wszystkich należących do nich cukrowniach. Dopiero ustawa o regulacji rynku cukru z 2001 r. [Dz. U. nr 76, poz. 810], na mocy której przyznano limity A i B cukru producentom cukru proporcjonalnie do ich udziału w kampanii 2001/2002 otworzyła drogę do szybszych zmian ilościowych.

Prezentowane w tabeli 4 dane wskazują na wzrost średniego przerobu dobowego w sektorze do 2001 roku świadczącego o rozbudowie mocy przerobowych zakładów. W trzech ostatnich latach następował jego spadek, aby w 2004 roku osiągnąć poziom niższy niż w roku 1990, przy jednoczesnym utrzymaniu tendencji wzrostowej średniego przerobu dobowego przypadającego na 1 cukrownię. Było to wynikiem wyłączenia cukrowni o mniejszych możliwościach produkcyjnych i przenoszenia produkcji do zakładów większych. Na pozytywną ocenę zasługuje wydłużanie czasu przerobu surowca w ostatnich 3 latach do 77 dób. Zmiany wielkości produkcji cukru przypadającej na cukrownię w latach 1990-2001 były głównie wynikiem wahań ilości surowca dostarczonego przez plantatorów, a w konsekwencji znacznymi różnicami wyprodukowanego cukru w skali kraju. Najniższy poziom produkcji w prezentowanych latach

Tabela 4. Wybrane wielkości charakteryzujące polskie cukrownictwo w latach 1990-2004

Wyszczególnienie	Lata						
	1990	1996	1999	2001	2002	2003	2004
Liczba aktywnych cukrowni	78	76	73	71	65	57	43
Średni przerób dobowy [tys. t/d]	172	205	228	231	208	190	161
Średni przerób dobowy w przeliczeniu na 1 cukrownię [tys. t/d]	2,21	2,70	3,12	3,25	3,20	3,33	3,74
Czas przerobu [doba]	95	86	54	49	67	64	77
Produkcja cukru w przeliczeniu na cukrownię [tys. t]	26,1	30,2	24,7	21,7	31,0	34,2	46,7

Źródło: obliczenia własne na podstawie danych Stowarzyszenia Techników Cukrowników.

Tabela 5. Liczba aktywnych cukrowni, średni czas przerobu oraz produkcja cukru na 1 cukrownię w poszczególnych grupach właścicielskich w latach 2001-2004

Wyszczególnienie	2001/2002	2002/2003	2003/2004	2004/2005
Krajowa Spółka Cukrowa	27/51/23,3*	26/62/30,7	24/58/33,2	20/ . / 40,0
Südzucker	22/46/15,8	20/66/25,6	17/63/28,7	12/ . / 43,2
Pfeifer und Langen	11/51/24,8	8/76/41,8	8/57/35,2	5/ . / 64,3
British Sugar Overseas	5/66/15,3	5/89/42,5	5/85/43,9	4/ . / 52,5
Nordzucker	6/55/22,8	6/60/27,1	3/73/53,7	2/ . / 79,5

* liczba aktywnych cukrowni/średni czas przerobu[doba]/produkcja cukru na 1 cukrownię [tys. t].

Cukrownie pogrupowano wg stanu z 2004 r.

Źródło: jak w tabeli 4.

odnotowano w 2001 r. (1540 tys. t), wskutek czego produkcja cukru przypadająca na 1 cukrownię była również najniższa. Od 2002 r. przy stabilnej produkcji cukru w kraju wynoszącej ok. 2 mln t radykalnie zmienia się wielkość produkcji przypadająca na 1 cukrownię w 2004 r., osiągając wartość 46,7 tys. t.

Zmiany zachodzące w grupach cukrowni należących do pięciu obecnie funkcjonujących w Polsce producentów cukru przedstawia tabela 5. Ogromne przyspieszenie procesu koncentracji miało miejsce w ostatnim prezentowanym roku, zwłaszcza w obrębie grup należących do inwestorów zagranicznych. Największego postępu w tym zakresie dokonała firma Nordzucker, która produkowała w ostatnim roku w 2 z 6 przejętych przez nią cukrowniach i około 3,5-krotnie zwiększyła wielkość produkcji w przeliczeniu na 1 zakład (z 22,8 do 79,5 tys. t). Pod tym względem najslabiej wypada Krajowa Spółka Cukrowa, w której przeciętna produkcja cukru przypadająca na cukrownię wynosi zaledwie 40 tys. t, a następnie firma Südzucker z produkcją 43,2 tys. t.

Dla zobrazowania koncentracji na poziomie producentów cukru¹ obliczono wskaźnik Herfindahla-Hirschmana (poniżej 0,1 – niska koncentracja, 0,1-0,18 – średnia koncentracja, powyżej 0,18 – wysoka koncentracja). Przed 1995 rokiem istniejące w Polsce cukrownie, poza trzema tworzącymi spółkę SugarPol, posiadały pełną samodzielność prawną i ekonomiczną. W związku z tym wskaźnik ten był na bardzo niskim poziomie wynoszącym ok. 0,02. W 1999 roku wyniósł 0,17 i wskazywał na średnią koncentrację w sektorze. Było to wynikiem zgrupowania cukrowni w czterech holdingach cukrowniczych oraz przejęcia części cukrowni przez inwestorów zagranicznych. Jednak po uwzględnieniu samodzielności cukrowni należących do Skarbu Państwa w zakresie handlu wskaźnik przyjmuje wartość niską, właściwą dla rynków zdekoncentrowanych [Klimczuk 2003]. Wskaźnik obliczony dla ostatecznie ukształtowanego układu właścicielskiego w 2004 r. (w skład, którego wchodzi pięciu producentów cukru) wyniósł 0,27 i świadczy o wysokiej koncentracji organizacyjnej (obliczonej na producentów, a nie na poszczególne cukrownie). Bardziej skoncentrowany jest rynek w Niemczech, gdzie w 2002 r. wartość wskaźnika wyniosła 0,31. Wskaźnik ten obliczony dla Francji w 2002 r. był na poziomie 0,14 [obliczenia własne na podstawie danych CIBE].

Podsumowanie i wnioski

Procesy koncentracji produkcji w krajach UE-15 miały charakter ewolucyjny, podczas gdy w Polsce do roku 2001 r. były ograniczone. Dopiero od roku 2002 można zaobserwować gwałtowne zmniejszanie liczby aktywnych cukrowni (w 2004 r. produkcję prowadziło już tylko 60% cukrowni w porównaniu z rokiem 2001). Pozwoliło to na podwojenie produkcji cukru przypadającej na 1 cukrownię i ukształtowanie się jej na poziomie 46,7 tys. t w 2004 r. W UE-15 tempo zmian liczebności było wolniejsze, jednakże systematyczna redukcja zakładów w ostatnim 30-leciu spowodowała zmniejszenie liczby cukrowni o ok. 62% oraz zwiększenie produkcji w 2004 r. do ok. 120 tys. t w przeliczeniu na każdą z nich.

Procesy koncentracji w Polsce przebiegają szybciej w obrębie grup należących do inwestorów zagranicznych. Udział cukrowni aktywnych w 2004 r. w ogólnej liczbie przejętych przez firmę Nordzucker wynosił 0,33, w przypadku British Sugar Overseas – 0,4, Pfeifer und Langen – 0,45, Südzucker – 0,54, a Krajowej Spółki Cukrowej – 0,74. Doprowadziło to do znacznego wzrostu produkcji cukru przypadającego na zakład, jednakże w dalszym ciągu jest ona w pierwszych trzech wymienionych wyżej grupach ok. 2-krotnie niższa niż w UE-15 oraz 3-krotnie niższa w Südzucker i Krajowej Spółce Cukrowej.

¹ W odróżnieniu od dotychczas prezentowanych wielkości przeliczanych na poszczególne zakłady, wskaźnik obliczono biorąc pod uwagę udział poszczególnych producentów w produkcji cukru, posiadających zazwyczaj większą liczbę cukrowni.

Dłużej trwające procesy koncentracji w UE-15 spowodowały racjonalizację zatrudnienia w większym stopniu niż w Polsce. W trakcie kampanii w Polsce przypada 1,7 razy więcej pracowników na cukrownię niż we Francji i 1,6 razy więcej niż w Niemczech. To wraz z większą skalą produkcji powoduje znaczne dysproporcje w poziomie wydajności pracy. Produkcja cukru na 1 zatrudnionego w Polsce jest ok. 7-krotnie niższa niż we Francji czy Niemczech.

Literatura

- Chudoba L.** 2004: Wpływ systemu regulacji rynku cukru na przemysł cukrowniczy w Polsce i 15 krajach Unii Europejskiej. Komunikaty, Raporty, Ekspertyzy, IERiGŻ, Warszawa.
Encyklopedia organizacji i zarządzani pod red. L. Pasieczny 1981: PWE, Warszawa.
Klimczuk B. 2003: Konkurencyjność polskiego sektora cukrowniczego w warunkach integracji europejskiej. Praca doktorska, Warszawa 2003.
Rybki J. 2005: Stan i perspektywy rozwoju branży cukrowniczej w Polsce. *Gazeta Cukrownicza* nr 2. Wydawnictwo SIGMA NOT.

Summary

In the article there was presented the history of concentration processes in the polish sugar industry comparing to the most important EU sugar producing countries. It was concluded that there are significant differences between Poland and the EU sugar producers concerning the production scale and basic indicators characterising sugar industry.

Adres do korespondencji

mgr inż. Andrzej Bessert
Katedra Ekonomiki i Organizacji Gospodarstw Rolniczych SGGW
ul. Nowoursynowska 166
02-787 Warszawa
e-mail: bessert@alpha.sggw.waw.pl